

**KSENIJA
ATANASIJEVIĆ**
O MENI ĆE
GOVORITI
MOJA DELA

zbornici

UREDNICI

dr Zorica Mršević
Marko Jovanović

הַפֶּזֶר

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka
Beograd, 2020

ZA IZDAVAČA

dr Goran Bašić

RECENZENTKINJE

prof. dr Ljubinka Trgovčević-Mitrović

prof. dr Biljana Dojčinović

dr Lilijana Čičkarić

prof. dr Ivana Kronja

dr Natalija Mićunović

EDICIJA

Zbornici

UREDNIKA EDICIJE

dr Mirjana Dokmanović

REPRODUKCIJA NA KORICI

Ksenija Atanasijević

Portret je naslikala Nadežda Petrović 1912.

godine. Ksenija je pozirala sa velikim crnim šeširom koji je Nadežda donela iz Pariza svojoj sestri Milici. To je poslednji portret koji je slikarka naslikala pred odlazak u ratove iz kojih se nije vratila.

(Spomen-zbirka Pavla Beljanskog)

ISBN 978-86-7093-236-4

zbornici

**KSENIJA
ATANASIJEVIĆ:**
O MENI ĆE GOVORITI
MOJA DELA

UREDNICI

dr Zorica Mršević

Marko Jovanović

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

MIRJANA DOKMANOVIĆ
Institut društvenih nauka, Beograd
mdokmanovic@idn.org.rs

Ksenija Atanasijević i uloga feminizma u preporodu društva¹

Apstrakt

Predmet rada je poimanje feminizma Ksenije Atanasijević kao korektivne ideologije koja treba da doprinese poboljšanju u svim oblastima ljudskih odnosa i progresu društva u celini. Predstavljaju se argumenti na osnovu kojih je ova filozofkinja formirala ovakvo shvatanje feminizma. Kroz prizmu shvatanja feminizma kao korektivne ideologije daje se osvrt na savremene feminističke pokrete. Na osnovu stava ove filozofkinje da se napredak društva meri položajem žene u njemu autorka se kritički osvrće na progresivnost društva na globalnom, evropskom i nacionalnom nivou. Pokazuje se da je položaj žena znatno bolji indikator napretka društva od klasičnih ekonomskih pokazatelja, jer razotkriva dostignuti nivo sloboda i ravnopravnosti svih ljudskih bića u jednoj zajednici. Autorka argumentuje da su za preustrojstvo društvenih prilika nužni etičnost, društvena angažovanost, hrabrost i briga za drugoga, što su bile osnove filozofske misli i vanakademske angažmana Ksenije Atanasijević. Cilj rada je da preispita aktuelnost ideja ove filozofkinje i njihov mogući doprinos savremenom feminizmu i preporodu društva u celini.

Ključne reči: feminizam, ekofeminizam, feministička ekonomija, feministički pokret, etika, društveni preporod, ženska ljudska prava

Uvod

■ U današnjem svetu, bremenitom konfliktima i problemima koji prevazilaze nacionalne granice, potreba da se društveni i politički život ispuni boljim težnjama i višim moralnim vrednostima jača je nego ikad. Otuda raste i moralni i socijalni značaj feminističkog pokreta koji ukazuje da potiskivanjem jednog pola iz oblikovanja

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2020. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

društva i države ostaje neiskorišćen veliki deo snage čovečanstva, što nije samo nepravično, već i štetno za razvoj društva u celini. Ova misao se ističe i argumentuje u mnogim tekstovima dr Ksenije Atanasijević napisanih pre skoro jednog veka. U tom smislu naročito je značajno zalaganje Ksenije Atanasijević za etičke temelje feminizma. Ona je celokupnu svoju koncepciju o uzdizanju žene do slobodne ličnosti i ravnopravne članice društva zasnovala na etičkim osnovama. Stoga su njena feministička shvatanja „ozbiljnija i dublja nego što su čisto feministička razlaganja koja su samo izraz ekonomskih, socijalnih ili političkih potreba” (Vuletić, 2008: 8). Ovakav stav Atanasijević prema feminizmu polazna je osnova ovog teksta.

Predmet rada je poimanje feminizma Ksenije Atanasijević shvaćene kao korektivne ideologije koja treba da doprinese poboljšanju u svim oblastima ljudskih odnosa i progresu društva u celini. U prvom delu rada predstavljaju se argumenti na osnovu kojih je ova filozofkinja formirala ovakve osnove feminizma. Drugi deo je posvećen analizi korespondencije ovakvog shvatanja feminizma Ksenije Atanasijević sa savremenim feminističkim pokretima. Treći odeljak polazi od stava ove filozofkinje da se napredak jednog društva može proceniti prema položaju žene. Primenom ovog merila, odnosno ključnih indikatora položaja žena i stanja rodne ravnopravnosti, osvetliće se nivo progresivnosti društva na globalnom, evropskom i nacionalnom nivou.

Feminizam kao korektivna ideologija

U mnogim svojim tekstovima Ksenija Atanasijević argumentuje da je feminizam sredstvo ne samo za oslobođenje i unapređenje položaja žena, već i za preporod društva u celini. U svojim „Razmatranjima o feminizmu” objavljenim 1932. godine u časopisu *Jugoslovenska žena* ona primećuje da je feminizam jedan od pojmova povodom kojih se troši mnogo izlišnih reči, obično u žučnom tonu, dok je on, i po svojoj suštini i po svojoj prirodi i po svom poreklu, veoma jednostavan (2008: 38–31). Razvoj kulture je urodio rastom opšte svesti da žena, po svim svojim sposobnostima, vrlinama i gresima, nije drugačija od muškarca, te da su stoga njene dužnosti, prava i sudbina ne mogu i ne treba da budu drugačije orijentisani. Žene i muškarci su po ovim odlikama po prirodi stvari isti. Osnovna

ontološka i antropološka ideja ove filozofkinje je da sva ljudska bića imaju istovetnu, nerazorivu i večnu suštinu, tako da se samim tim ličnost svakog ljudskog bića mora poštovati, jer je ona neprikosnovena, vrhunška i apsolutna vrednost (Đurić, 2015: 109).

Ono po čemu se ljudi najbitnije razlikuju, nije po polu, već po etičkoj distinkciji koja je u njima samima (Atanasijević, 2008: 30). Stoga ona zaključuje da žene imaju samo jedan pouzdan način za svoje oslobođenje: strogo prečišćavanje svoje etičnosti i svesno razvijanje svoje duhovnosti. U članku pod nazivom „Altruističko dejstvo žene” (2008: 32–33) Atanasijević obrazlaže još jednu razliku između žena i muškaraca koja im je prirodom dodeljena. Žene su zbog svoje polne uloge saosećajnije i altruističnije nastrojene nego muškarci, a time imaju više izgleda da savladaju svoje delovanje isključivo prema prohtevima sopstvenog egoizma. Ulazak žena u javni život bi stoga doprineo unapređivanju društva i čovečanstva uopšte, koje je po mišljenju Atanasijević materijalno iznureno i etički razriveno. Prema ovoj filozofkinji morala, prvi korak ka etičkom preporodu čovečanstva je oplemenjivanje unutrašnjosti uporedo sa pravičnim preustrojtstvom postojećih prilika i garantovanjem individualne slobode. Slom je moguće izbeći jedino putem ukroćavanja egoizma i opredeljivanjem za pravičnost i samilost, te stoga treba dopustiti ženama da tome doprinesu.

Atanasijević u više svojih spisa argumentuje da se ciljevi feminizma, oslobođenje žene i zadobijanje njenih prava, mogu dostići samo moralnim putevima. U svom tekstu „Etička podloga feminizma” objavljenom u časopisu *Ženski pokret* 1927. godine (Atanasijević, 2008: 22–23) ova filozofkinja razmatra vezu između feminizma i misli opštečovečanske emancipacije. Prema njoj, delatnost feminizma je orijentisana ne samo ka osiguravanju neophodnih uslova za život žene, već posredno i čitavih naroda. Putem potpunog oslobođenja žene omogućavaju se plemenitiji i normalniji uslovi za orijentaciju svakog ljudskog individuuma. Kako Atanasijević ističe, feminizam je jedan idealistički pravac, a njegovo polazište je u verovanju u neprikosnovenost ličnosti i njeno apsolutno pravo na slobodu. Ovakvo polazište negira praksu i teoriju patrijarhalnog verovanja da jedan pol, po svojoj prirodi, ima prednost nad drugim polom. Feministički stavovi su stoga ispunjeni visoko humanim i moralnim ciljevima, kao što su ostvarivanje slobode individuuma, zaštita žene u svim njenim funkcijama i uvođenje pacifizma umesto konflikata. Svi ovi ciljevi teže

opštem cilju – podizanju i preporodu društva i svih njegovih odnosa. Stoga je feminizam „misao i praksa opštečovečanske emancipacije” (Vuletić, 2008: 18). I zato je Atanasijević toliko insistirala na etičkom zasnivanju feminizma i naglašavala da se visoki ciljevi feminističke ideologije mogu dosegnuti samo moralnim načinima. Imala je nepogrešiv smisao da među svim pokretima, idejama i strujanjima svoga doba prepozna one koji su emancipatorski, kao što je to feminizam. Moralni i socijalni značaj feminističkog pokreta stoga su ispreplitan i međusobno povezani, odnosno, takvi bi trebalo da budu.

U tekstu „Feministički pokret i njegove vođe” objavljenom u časopisu *Život i rad* 1938. godine Atanasijević (2008: 60–61) primećuje da se žena neće osloboditi svog subordiniranog položaja sve dok „sila bude išla ispred prava”. To se neće promeniti ni pored napredovanja žena na pozicijama u javnom životu. Popravljanju položaja žena doprinela je evolucija koja je istakla i silu prava i silu socijalne nužnosti. Ovo zapažanje o značaju „sile prava” u emancipaciji žene ukazuje na aktuelnu potrebu razvijanja, unapređivanja i doslednog sprovođenja zakona koji doprinose ovom cilju. Atanasijević primećuje da se ne sme osporavati da su u zadobijanju pomenutih prava, koja nisu darovana i za koja najveću zaslugu imaju svesne žene, časna udela imali i muškarci koji nisu pristajali da se ne odupru tradicionalnom, nerazumnom i apsurdnom gledištu o tzv. prirodnoj potčinjenosti žene.

U svom predgovoru zbirci tekstova Ksenije Atanasijević o etici feminizma Ljiljana Vuletić (2008: 11) primećuje da ova filozofkinja shvata feminističku teoriju kao dobro osmišljenu kritičku misao koja podriva patrijarhalni društveni poredak zasnovan na hijerarhiji i diskriminaciji. Istovremeno, ona se protivi svakoj vrsti diskriminacije, pa i pozitivnoj diskriminaciji u korist žene, smatrajući da svaki vid diskriminacije vređa etičke norme. Kroz sve spise ove filozofkinje pojavljuje ista misao, a to je da se u preobražaju društva mora početi od oplemenjivanja unutrašnjosti, jer se jedino tako može ostvariti oplemenjivanje i preustrojstvo društvenih prilika.

S obzirom da je bila ne samo teoretičarka, već i veoma aktivna u ženskom pokretu i feminističkim organizacijama u Srbiji, Ksenija Atanasijević je dobro upoznala i snage i slabosti feminističkog pokreta u praksi. U svojim tekstovima je naglašavala da ta praksa dokazuje ispravnost shvatanja etike kao osnove feminizma. Atanasijević ukazuje na uzrok zašto su žene u pojedinim zemljama došle do mnogih položaja i prava, a zašto su u drugim zemljama ostale i dalje u

podređenom položaju. Prema njenom shvatanju, glavni razlozi tome su nedovoljna svesnost i borbenost žena, kao i nedostatak osećanja solidarnosti i sposobnosti za beskompromisnu borbu. Ipak, osnovne prepreke napredovanju i osnaživanju žena su nedostatak etičnosti, odnosno „laž, hipokrizija i depravirnost naravi“ (2008: 60). U zemljama u kojima se feministički pokret sveo na praznu i neiskrenu frazeologiju upitna je pobuda ličnosti koji ga vode. Rezultata i napretka ne može biti ukoliko ga ne vode osobe koje deluju iz ubeđenja i nesebično, a ne radi toga „da izvuku za sebe materijalnu ili drugu kakvu korist, i da, zahvaljujući svome hipokritskom stavu, osvoje kakvo onosno i istaknuto mesto u društvenoj hijerarhiji“ (2008: 61). Atanasijević naglašava da postoji samo jedan pouzdan način da konačno razbiju rodne predrasude, a to je da sve svoje snage što bolje usredsrede na strogo prečišćavanje svoje etičnosti i na svesno obdelovanje svoje duhovnosti. Prema ovoj filozofkinji, etičnost, svesnost i duhovna razbuđenost daju radnjama vrednost. Međutim, ljudski individuum neće steći svoju punu moralnu i socijalnu osposobljenost dok ne bude sam u sebi nosio unutrašnju vrednost. Za formiranje boljeg društva najpreče je da žene u što većem broju steknu tu osposobljenost, a do nje će doći samo radikalnim odbacivanjem zabluda o sebi i orijentisanjem ka istini, poručuje Atanasijević (2008: 40).

Savremeni feministički pokreti kao korektivne ideologije

Od prvog talasa feminizma koncentrisanog ka zadobijanju prava glasa za žene, feministički pokret je u 21. veku prerastao u niz manjih i većih inicijativa i pravaca od kojih su mnogi još u razviku. Na mapi borbe žena protiv opresije i stvaranju jednakosti za sve danas su prisutni razni feminizmi kao što su liberalni, radikalni, egzistencijalistički, kulturalni, individualistički, separatistički, marksistički, socijalistički, mirovnjački, materijalistički, višerasni, postmoderni, crni (*womanism*), domorodački, psihoanalitički, transfeministički i anarhistički (Milojević i Markov, 2011). Ova raznolikost ženskog delovanja u naporima za svoje oslobođenje obojena je istorijskim, geografskim, kulturnim, ideološkim i političkim kontekstima u kojima se pojavljuje. Istorija ženskog pokreta i feminizma pokazuje da su feminističke aktivnosti često u korelaciji sa hronologijom poznatih događaja iz „zvanične“ političke istorije (Ofen,

2015: 418). Ova korelacija je vidljiva i danas, s obzirom da se pojedini ženski pokreti javljaju kao odgovor na nove pojave koje bitno utiču prava i položaj žena kao što su postkolonijalizam, transnacionalizam i neoliberalizam. Pojava interneta i *cyber* prostora doprinela je razvoju kiberfeminizma i interesovanja za pitanja mogućnosti razvoja novih rodnih identiteta na osnovu interakcije između kulturološke i tehnološke sfere. Razvoj međusobne virtuelne povezanosti putem interneta i društvenih platformi dovela je do sve većeg uključivanja mladih žena u feminističke ideje i pokrete. Imajući u vidu brzi razvoj ekonomskih, tehnoloških, političkih, geopolitičkih, demografskih i raznih drugih tendencija koje utiču na naše živote, žene će nastavljati da traže različite odgovore u različitim sferama delovanja radi svoje emancipacije. Pored toga, feministički pristup je danas prisutan u raznim oblastima i disciplinama, kao što su ekologija, bioetika, psihologija, antropologija, istorija, umetnost, mediji, književnost, pedagogija i nauka. Feministička istraživanja su postala izrazito interdisciplinarna i multidisciplinarna.

Zajednički imenitelj veoma različitih feminističkih programa i inicijativa je da su svi oni kritički odgovor na sistematsko potčinjavanje žena kao grupe od strane muškaraca kao grupe unutar određenog kulturnog miljea (Ofen, 2015: 418). I pored primene različitih metoda i polja borbe i različitih viđenja pravaca i oblika delovanja, feministički pokreti su uvek prvenstveno politički eksplicitni zahtevi za promenom i oslobađanjem od opresije, dominacije i diskriminacije. Politička dimenzija je stoga veoma izražena i u feminističkoj filozofiji, s obzirom da ima političku misiju i cilj i ukazuje na ispreplitanost znanja i moći (Lončarević, 2018: 79).

Polazna tačka savremenog feminizma (ili feminizama) je i dalje ona kakvom ju je definisala Ksenija Atanasijević (2008: 22) pre skoro jednog veka: verovanje u neprikosnovenost ličnosti, njeno apsolutno pravo na slobodu i obezbeđenje svih potreba za njeno razvijanje, što dovodi do podizanja i preporoda nivoa društva i svih njegovih odnosa. Analizom feminističkih pokreta kroz ovakvu prizmu oni se potvrđuju kao progresivni i izvori utopijskih energija (Duhaček, 2019). Zbog ograničenog prostora ovog rada, u nastavku ćemo samo dve feminističke inicijative novijeg datuma razmotriti iz perspektive doprinosa unapređenju stanja društva u celini: feminističku ekonomiju kao disciplinu i ekofeminizam kao pokret.

Feministička ekonomija

Trebalo je da prođe mnogo vremena dok se uspostavio jedan paralelizam između teorijskog saznanja da je žena muškarcu ravnopravna kao i da je ravnopravan član ljudskog roda i početka praktične primene tog saznanja. Nakon skoro 90 godina od vremena kada je Ksenija Atanasijević u svojim „Razmatranjima o feminizmu“ (2008: 28) objavila ovo svoje zapažanje, još uvek ima država koje ne mogu da se pohvale velikom posvećenošću javnog mnjenja o ženi što u njima vlada. Još uvek ima tvrdih mišljenja da je ženin izlazak iz kućne zaposlenosti jedan od razloga koji izazivaju porast nezaposlenosti radnika, kao što je to bio stav u vreme Ksenije Atanasijević. Ovakav odnos prema ženama kao grupi opstaje i danas, uključujući i u pogledu rodnih odnosa u ekonomskoj sferi. Iz takvih zapažanja razvile su se ideje o feminističkoj ekonomiji i korišćenju feminističkog politekonomskog pristupa u istraživanju rodnih ekonomskih nejednakosti i ekonomskog položaja žena. Ksenija Atanasijević i druge naučnice i filozofkinje koje su prve počele da istražuju ekonomske i društvene procese uvidom i povezivanjem dve sfere aktivnosti, u privatnoj i u javnoj, doprinele su razvoju feminističke misli koja je urodila uobličavanjem feminističke ekonomije. Ovo novo gledište na ekonomiju na celovitiji način od klasičnog pristupa doprinosi potpunijem razumevanju razvojnih, ekonomskih i upravljačkih procesa i obrazaca i njihovih implikacija.

Feministički pristup ekonomiji sagledava ekonomske fenomene sa šireg društvenog, političkog, humanističkog i etičkog stanovišta i pruža mogućnosti drugačijeg promišljanja ekonomske i društvene stvarnosti. Ovaj pristup zahteva da se u ekonomsku analizu i vrednovanje uspešnosti ekonomije uključe neplaćeni ženski rad i staranje u domaćinstvu, ljudsko blagostanje, odnosno samorazvoj žena i muškaraca u njihovim ukupnim potencijalima, i etički stavovi ne samo u pogledu rodne ravnopravnosti, već i u pogledu ravnopravnosti ljudi i nacija, uklanjanja svih oblika diskriminacije i poštovanja ekološki utemeljenog održivog razvoja (Đurić Kuzmanović, 2013: 24). Preovlađujuće klasično ekonomsko mišljenje počiva na maskuliziranom ekonomskom agentu, *homo oeconomicus*, i racionalnom ponašanju individua bez pola, klase, dobi, rase i etniciteta, okrenutog isključivo prema tržištu. Za razliku od ovog gledišta, feministički pristup razvojnoj ekonomiji teži redefinisajući dominantne neoliberalne ekonomije

putem uključivanja rodosti i rodnih režima kao analitičkih kategorija. Ovaj pristup razotkriva skrivene odnose moći koje se reprodukuju iz patrijarhalnih društvenih odnosa u ekonomske obrasce. Ukazuje da su sve politike, pa i ekonomska i fiskalna politika, zapravo odraz postojećih odnosa moći, te da stoga proizvode različite efekte na pojedine grupe i slojeve u društvu zavisno od pripadnosti polu, dobi, klasi, naciji, etnicitetu i drugim identitetima. Preovlađujuće rodno slepe ekonomske politike ostavljaju netaknutu postojeću raspodelu resursa, odgovornosti i dobiti. S obzirom da su žene u patrijarhalnom društvu u položaju subordinacije i marginalizacije, one ostaju u tom položaju čak i ako i kada se uključe u tržište rada.

Feministkinje ekonomistkinje su temeljno preorijentisale klasični pristup ekonomiji putem objašnjavanja njegovog odnosa sa rodnošću i drugim identitetima kao što su klasa, rasa, starost i etnicitet. Njihov cilj je politički definisan: slamanje odnosa neravnopravnosti i ostvarivanje vizije ravnopravnog, humanistički orijentisanog i održivog razvoja nacionalnih ekonomija i sveta u celini (Đurić Kuzmanović, 2013: 26).

Feministička ekonomija je danas postala priznata nastavno-naučna disciplina koja se izučava i predaje u univerzitetskim centrima u mnogim zemljama. Njeni instrumenti, kao što su rodno odgovorno budžetiranje, rodno disegrisana analiza javnih izdataka i rodno svesni okvir srednjoročne ekonomske politike, danas su postali priznati alati za integrisanje rodne perspektive u ekonomske i budžetske politike za čiju se primenu zalažu Telo Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i unapređenje položaja žena (UN Women)² i Evropski institut za rodnu ravnopravnost (European Gender Equality Institute – EIGE)³.

Ekofeminizam

Dok je feministička ekonomija spoj feminizma i ekonomije, ekofeminizam je nastao sedamdesetih godina prošlog veka kao

---

² UN Women Europe and Central Asia Regional Office, UN Women in Action: Gender Responsive Planning and Budgeting, <https://eca.unwomen.org/en/what-we-do/national-planning-and-budgeting/un-women-in-action>, stranici pristupljeno 2. 3. 2020.

³ European Institute for Gender Equality (EIGE), Economic and financial affairs, <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/economic-and-financial-affairs>, stranici pristupljeno 2. 3. 2020.

fuzija ciljeva i interesa feminizma i ekologije. Ovaj pokret sadrži snažnu kritičku dimenziju kojom negira savremene vrednosti i tendencije (post)modernog društva, a odgovore nudi pronalaženjem rešenja za novi tip društva (Geiger, 2006: 13). Feminizam i ekologija predstavljaju revolt prirode protiv ljudske dominacije (King, 1990 prema Geiger, 2006: 14) i traže promišljanje odnosa između društva i ostatka prirode. Savremeni ekonomski razvoj baziran je na nepromišljenom, preteranom i neodrživom iskorišćavanju prirodnih resursa koji dovodi do njihovog razaranja, zagađivanja životne okoline, uništavanja biodiverziteta i remećenja harmoničnog odnosa čoveka i prirode. Preovlađujući model ekonomskog razvoja je u korelaciji sa feminizmom, s obzirom da se moderna industrija i kućna tehnologija promoviraju kao spasiteljske za žene i njihov položaj u domaćinstvu, te da im time ostavljaju slobodnog prostora za angažovanje u javnom i političkom životu. Pored toga, moderna industrija i tehnologija se promoviraju kao generatori radnih mesta za žene i njihove ekonomske nezavisnosti. Mnoge feministkinje su stoga upozorile da je bitno da žene razumeju korelaciju između patrijarhalne opresije i uništavanja prirode u ime progresa i profita (Mies i Shiva, 1993). Konvergencija feminizma sa ekologijom se javlja zbog jačanja svesti da u prirodi ne postoje hijerarhije; stoga ekofeministkinje smatraju da žene moraju težiti preoblikovanju temeljnih društveno-ekonomskih odnosa i ujediniti svoje zahteve sa zahtevima ekološkog pokreta (Geiger, 2016: 13–14).

Prva ekofeministička konferencija u Srbiji održana decembra 2011. godine (Drezgić, Duhaček i Vasiljević, 2011) u samom svom naslovu (*Ekofeminizam: nova politička odgovornost*) ukazuje na zahtev ekofeminizma za novom političkom odgovornošću i značaj proširenja teorijskih i empirijskih razmatranja feminizma i ekologije, njihovih povezivanja sa raznim društveno-humanističkim disciplinama i artikulisanja političkih zahteva. Štaviše, ekofeminizam otvara prostor delovanja i uključivanja za muškarce, jer, kako Jurić (2012: 53) primećuje, muška dominacija utelotvorena u androcentризmu ima pogubne posledice i za muškarce, te im zato treba biti omogućeno da učestvuju u ekofeminističkom projektu.

Geiger (2006: 14) primećuje da nije moguće dati jedinstvenu definiciju ekofeminizma, s obzirom da sadrži različite teorijske feminističke perspektive (liberalnu, socijalističku, kulturalnu, Trećeg sveta...), odnosno različitih određenja odnosa žena i prirode i predloga za rešavanje problema očuvanja životne sredine. I pored sve ove

različitosti, zajedničko im je kritičko sagledavanje konvencionalnih koncepata ženske emancipacije i filozofskih temelja moderne nauke, tehnologije i biotehnologije. Sve se manje poštuju etička načela i zamjenjuju se filozofijom profita, konzumerizma i ekonomskog rasta po svaku cenu. Ekofeministkinje upozoravaju na pogubnost odsustva etike u ovim oblastima, kao i na razarajuće i štetne posledice takvog odnosa na prirodu i na samog čoveka, kao dela prirode. U tom smislu ekofeminizam korespondira sa filozofskim stavom Ksenije Atanasijević o značaju etike za feminizam i preporod društva. Visoki ciljevi feminističke ideologije mogu dosegnuti samo moralnim načinima. Pored etičnosti, opštečovečanske emancipacije i odgovornosti u brizi za drugima ekofeministkinje se zalažu za aktivan društveni angažman, a što je takođe u osnovi filozofskog stava i Ksenije Atanasijević.

Položaj žene i progresivnost društva

Zahtevi žena za unapređivanjem svog položaja i suzbijanjem diskriminacije urodili su usvajanjem koncepta ženskih ljudskih prava na globalnom nivou od strane Ujedinjenih nacija (Mršević, 1998), a nakon toga i od strane Saveta Evrope, Organizacije afričkog jedinstva i drugih regionalnih organizacija i Evropske unije. Ovim su feministkinje nepovratno ostvarile pozitivne uticaje na život svake devojčice i žene u svakom savremenom društvu. Danas su njihova prava društveno priznata i međunarodnopravno zaštićena, a države su obavezane i odgovorne za njihovu primenu i zaštitu, kao i za eliminisanje diskriminacije i nasilja nad ženama. Iz ugla međunarodnog prava država je postala garant poštovanja, zaštite i unapređivanja ženskih ljudskih prava. Na to je obavezuju Konvencija Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979)⁴ i brojni drugi međunarodni i regionalni instrumenti rodne ravnopravnosti (UN Women; Council of Europe; European Commission). Razvijanje pravnog i političkog okvira ženskih ljudskih prava na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou praćeno je i formiranjem adekvatnog institucionalnog okvira i procesa izveštavanja država ugovornim telima o implementaciji standarda rodne ravnopravnosti i položaju žena i

⁴ General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), Resolution 34/180 (December 18, 1979).

devojčica, sa posebnom pažnjom na položaj naročito ranjivih grupa žena. Od Prve svetske konferencije o ženama u Meksiko Sitiju 1975. godine ženske organizacije širom sveta uključene su u dijalog sa vladama i formulisanje globalne agende rodne ravnopravnosti. Njihov uticaj je bio presudan u oblikovanju ključnog političkog dokumenta za napredovanje žena, Pekinške deklaracije i Platforme za akciju⁵, usvojenog na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama u Pekingju 1995. godine.

Identično stavu Ksenije Atanasijević, Pekinška platforma za akciju polazi od ocene da žene daju veliki doprinos razvoju društva, te da je nepravilno da im budu marginalizovane i isključene iz procesa odlučivanja. Dokument ističe da je puno učešće žena na osnovu jednakosti u svim sferama društva od osnovne važnosti za postizanje ravnopravnosti, razvoja i mira, te da davanje većih ovlašćenja i napredovanje žena garantuje mogućnost ostvarenja njihovih punih potencijala u društvu. Potpuno i ravnopravno učešće žena u političkom, građanskom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu na državnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kao i iskorenjivanje svih oblika diskriminacije na osnovu pola, treba da budu prioritetni ciljevi međunarodne zajednice, a u cilju obezbeđenja pravednijeg društva. Usvajajući ovaj dokument, vlade su posredno priznale da se napredak jednog društva meri položajem žene.

Kakvo je stanje u tom pogledu danas, dvadeset i pet godina nakon usvajanja ove ključne globalne agende za napredovanje žena? Mereno navedenim kriterijumom, pokazuje se da razvoj društvenih odnosa znatno zaostaje za tehnološkim i tehničkim napretkom. Uopšteno posmatrajući, prema izveštaju i podacima Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija o ostvarivanju ciljeva Pekinške platforme za akciju od decembra 2019. godine⁶ države nisu ostvarile postavljene ciljeve, a u pojedinim oblastima su čak i nazadovale. I pored toga što se za dve i po decenije ženska politička participacija udvostručila,

---

⁵ Beijing Declaration and Platform for Action, Fourth World Conference on Women, 15 September 1995, A/CONF.177/20 (1995) and A/CONF.177/20/Add.1 (1995).

⁶ United Nations, Commission on the Status of Women. Report of the UN Secretary-General, Review and appraisal of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly of 13 December 2019, E/CN.6/2020/3. <https://undocs.org/E/CN.6/2020/3>, stranici pristupljeno 20. 2. 2020.

žene danas zauzimaju samo jednu četvrtinu parlamentarnih mesta (24,9 %). Unapređen nivo obrazovanja žena nije doprineo poboljšanju njihovog ekonomskog i socijalnog položaja i eliminisanju horizontalne i vertikalne segregacije na tržištu rada. Rodni jaz na tržištu rada (31 procentni poen) stagnira, a globalni jaz u platama se ne smanjuje i iznosi 20 %. Žene su još uvek dominantno prisutne na prekarnim oblicima rada. One i dalje u nesrazmernoj meri nose teret neplaćenog rada u kući. Brojke ukazuju i na opstajanje visoke stope svih oblika nasilja nad ženama. Na globalnom nivou, 17,8 % žena u dobi između 15 i 49 godina su iskusile seksualno ili fizičko nasilje od strane svojih intimnih partnera u prethodnih 12 meseci. U najtežem položaju su žene i devojčice koje trpe zbog višestruke i interseksionalne diskriminacije na osnovu doba, invaliditeta, rase, etniciteta, seksualne orijentacije ili migrantskog statusa.

Mereno položajem žena, društva nisu mnogo napredovala ni u ekonomsko razvijenim državama kao što su to članice Evropske unije. Prema izveštaju Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (Council of the European Union, 2019) vlade su podbacile u ostvarivanju svojih obaveza u svim oblastima koje je identifikovala Pekinška platforma za akciju. Na nivou Evropske unije, žene su i dalje više nego muškarci izloženi riziku od siromaštva (17,5% prema 16,2%). Žene čine većinu radno neaktivnog stanovništva, pretežno zbog porodičnih obaveza i obaveza oko nege i brige o deci i nemoćnim članovima domaćinstva. Rodni jaz u platama iznosi 14,8 %, a u pogledu iznosa penzija čak 29,5%. Indeks rodne ravnopravnosti (EIGEa)⁷ takođe ukazuje na sporo napredovanje žena u svim sferama javnog i privatnog života. U 2017. godini ukupan rezultat Indeksa rodne ravnopravnosti na nivou Evropske unije bio je 67,4 od 100, što je za samo 5,4 procentnih poena više u odnosu na 2005. godinu. Najveći progres je zabeležen u domenu zdravlja (88,1), a najmanje rodne ravnopravnosti je u domenu moći (51,9).

⁷ Indeks rodne ravnopravnosti meri rodnu ravnopravnost u državama članicama Evropske unije u šest osnovnih domena: rad, novac, znanje, vreme, moć i zdravlje, i u dva dodatna domena: nasilje nad ženama i interseksionalna neravnopravnost. Vrednost indeksa se prikazuje na skali od 1 do 100, gde 1 predstavlja potpunu neravnopravnost, a vrednost 100 prikazuje potpunu ravnopravnost. Metodologiju obračuna Indeksa razvio je Evropski institut za rodnu ravnopravnost. European Institute for Gender Equality (EIGE)a. *Gender Equality Index*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about>, stranici pristupljeno 20. 1. 2020.

Dostizanjem rodne ravnopravnosti ne može se pohvaliti ni Republika Srbija. I pored evidentnog napretka u ustanovljavanju pravnog, političkog i institucionalnog okvira rodne ravnopravnosti, žene i dalje trpe zbog diskriminacije u svim oblastima javnog i privatnog života (Dokmanović, 2018; Dokmanović, 2016). Kako to pokazuje Indeks rodne ravnopravnosti u Srbiji u 2016. godini (Babović, 2018), najveći jaz u rodnoj ravnopravnosti je u istom domenu kao u Evropskoj uniji – u domenu moći. U ovoj sferi žene su dostigle vrednost Indeksa od tek 37,3 od ukupno 100, i pored toga što je ovde za beležen najveći napredak u odnosu na 2014. godinu (9,3 procentna poena). Indikator za poddomen brige o domaćinstvu u okviru domena vremena pokazuje da 67,9% žena, skoro šest puta više nego muškaraca, kuva i obavlja poslove u domaćinstvu svakog dana. Kada je u pitanju briga o starijima i deci, rodni jaz je nešto manji, ali i dalje veoma izražen. Indikator za domen rada iznosi 68,2 i ukazuje na izraženu rodnu segregaciju na radu i niži kvalitet zaposlenosti u odnosu na muškarce. Prepreke u pristupu zapošljavanju i bolje plaćenim poslovima otežavaju ženama pristup prihodu i imovini i mogućnostima da postignu ekonomsku nezavisnost. U domenu novca Indikator rodne ravnopravnosti iznosi svega 60,2. Unakrsne nejednakosti u pogledu dohotka su prisutne u samačkim domaćinstvima, domaćinstvima sa moshranih roditelja i u domaćinstvima sa dvoje ili više izdržavane dece, kao i kod starijih žena i onih koji žive u ruralnim područjima.

Zaključak

Razmatranje savremenog feminizma (ili feminizama) shvaćenog kao korektivne ideologije koja treba da doprinese poboljšanju u svim oblastima ljudskih odnosa i progresu društva u celini, prema stavu Ksenije Atanasijević, doprinosi boljem razumevanju ovog društvenog pokreta. Ovo je važno, s obzirom na otpor i nerazumevanje, pa i neprijateljski stav, koji feminizam još uvek doživljava ne samo od strane muškaraca, već i od strane mnogih žena. Ovo je važno i za same feministkinje. Naime, pojedini feministički zahtevi, koji se ograničavaju samo na ulazak žena u postojeći društveni sistem, neće doprineti krajnjem cilju, oslobođenju žene, ukoliko se istovremeno ne radi i na stvaranju novih društvenih i ljudskih odnosa koji će počivati na etičkim načelima i principima opšte jednakosti, slobode i

pravičnosti. Zahtevi koji se ograničavaju isključivo na postizanju ravnopravnog učešća žena i muškaraca u raznim sferama javnog života (kao što su politika, kultura, pravosuđe i javno informisanje) mogu da dovedu do izbalansiranog učešća žena u odlučivanju i prisustvu u ovim oblastima, ali ne i do korenite promene društvenog sistema koji perpetuje njihovu marginalizaciju i diskriminaciju.

Na osnovu ovih zapažanja može se tragati i za razlogom sporog napredovanja žena u osvajanju slobode i ravnopravnosti uprkos širokoj lepezi feminističkih programa i uprkos naraslom pravnom, političkom i institucionalnom okviru rodne ravnopravnosti i ženskih ljudskih prava na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Pokazuje se da je položaj žena znatno bolji indikator napretka društva nego što su to stopa privrednog rasta ili bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika. Dok ovi klasični ekonomski pokazatelji mere samo novčanu i statističku vrednost rada, položaj žena govori o stvarnom dostignuću i napretku društva merenjem nivoa sloboda i ravnopravnosti svih ljudskih bića koje čine to društvo, bez podređenosti i nadređenosti po bilo kojoj osnovi. Slobodno je i napredno društvo samo ono čiji se svi članovi mogu ostvarivati slobodno, sami po sebi, uz međusobno uvažavanje i poštovanje različitosti. Stoga je i za savremeni feminizam i za druge društvene pokrete koji teže preporodu društva značajan stav Ksenije Atanasijević da se putem potpunog oslobođenja žene omogućavaju plemenitiji uslovi za orijentaciju svakog ljudskog individuuma i napretka društva u celini. Razumevanje feminizma kao misli i prakse opštečovečanske emancipacije doprinelo bi povećanju podrške i ostvarivanju i zaštiti ženskih ljudskih prava. Preustrojstvu društvenih prilika doprinelo bi i razumevanje da se na tom putu treba poći od „oplemenjivanja unutrašnjosti“, „ukroćavanja egoizma“ i poštovanja etičkih normi, na čemu naročito insistira Atanasijević. Etičnost, hrabrost, društvena angažovanost i odgovornost (briga za drugog) treba da budu i osnove društvenog angažmana. Prema ovoj filozofkinji, žene imaju samo jedan pouzdan način za svoje oslobođenje: strogo prečišćavanje svoje etičnosti i vesno razvijanje svoje duhovnosti. Pokazuje se da su njene ideje još uvek sveže i aktuelne i da mogu doprineti efikasnijem feminističkom delovanju i unapređivanju položaja žena, a time i društva u celini.

LITERATURA

- Atanasijević, Ksenija. 2008. *Etika feminizma*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Babović, Marija. 2018. *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji – Merenje rodne ravnopravnosti u Srbiji 2016*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Beijing Declaration and Platform for Action, Fourth World Conference on Women, 15 September 1995, A/CONF.177/20 (1995) and A/CONF.177/20/Add.1 (1995).
- Council of Europe. Gender Equality. <https://www.coe.int/en/web/genderequality/home?desktop=true>, stranici pristupljeno 22. 12. 2019.
- Council of the European Union. 2019, 22 November. *Beijing +25. The 5th Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States - EIGE Report*. 14254/19 ADD 2.
- Dokmanović, Mirjana. 2016. *Gender Analysis for Serbia*. Delegation of the European Union to the Republic of Serbia. http://www.europa.rs/files//Gender_Equality/Gender-Analysis-Serbia-dec-2016.pdf, stranici pristupljeno 22. 12. 2019.
- Dokmanović, Mirjana. 2018. Rodna ravnopravnost u Srbiji: dostignuća, prepreke i perspektive, u: Čičkarić, Lilijana i Bošković, Aleksandar (ur.) *Ka evropskom društvu: ograničenja i perspektive*. Beograd: Institut društvenih nauka, str. 202–225.
- Drezgic, Rada, Daša Duhaček, and Jelena Vasiljević. 2012. *Eko-feminizam: Nova politička odgovornost*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Duhaček, Daša. 2019. Feminizmi: izvori utopijskih energija. *Politički život* (16) 25–33.
- Đurić, Vladimir. 2015. Filozofski diskurs Ksenije Atanasijević: književnost, metafizika i etika. *Jezik, književnost, diskurs: zbornik radova. Književna istraživanja*. 107–117.
- European Commission. Gender Equality. https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality_en, stranici pristupljeno 22. 12. 2019.
- European Institute for Gender Equality (EIGE), Economic and financial affairs, <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/economic-and-financial-affairs>, stranici pristupljeno 2. 3. 2020.
- European Institute for Gender Equality (EIGE)a. *Gender Equality Index*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about>, stranici pristupljeno 20. 1. 2020.
- Geiger, Marija. 2006. Kako je okoliš postao feminističko pitanje ili što je zapravo eko-feminizam?. *Kruh i ruže* (30) 13–22.
- General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), Resolution 34/180 (December 18, 1979).

- Jurić, Hrvoje. 2012. Eco-feminism vs. Ecology for Women. u: Drezgić, Rada, Daša Duhaček, and Jelena Vasiljević (ur.). *Ekofeminizam: Nova politička odgovornost*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju. 42–61.
- Lončarević, Katarina. 2018. Čemu (još) feministička filozofija. u: Zaharijević, Adriana i Lončarević, Katarina (ur.). *Feministička teorija je za sve*. Beograd: Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Fakultet političkih nauka. 79–98.
- Mies, Maria, and Vandana Shiva. 1993. *Ecofeminism*. Zed Books.
- Milojević, Ivana i Markov, Slobodanka (ur.). 2011. *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Mršević, Zorica i Armata, Džudit. 1998. *Ženska prava u međunarodnom pravu*. Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava.
- Ofen, Karen. 2015. *Evropski feminizmi 1700 – 1950*. Beograd: Evoluta.
- Tatjana Đurić Kuzmanović. 2013. Feministička ekonomija u razvoju: mit ili alternativa. *Genero* (17) 23-49.
- UN Women Europe and Central Asia Regional Office, UN Women in Action: Gender Responsive Planning and Budgeting, <https://eca.unwomen.org/en/what-we-do/national-planning-and-budgeting/un-women-in-action>, stranici pristupljeno 2. 3. 2020.
- UN Women. Guiding documents. <https://www.unwomen.org/en/about-us/guiding-documents>, stranici pristupljeno 22. 12. 2019.
- United Nations, Commission on the Status of Women. Report of the UN Secretary-General, Review and appraisal of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly of 13 December 2019, E/CN.6/2020/3. <https://undocs.org/E/CN.6/2020/3>, stranici pristupljeno 20. 2. 2020.
- United Nations, Commission on the Status of Women. Report of the UN Secretary-General, Review and appraisal of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly of 13 December 2019, E/CN.6/2020/3. <https://undocs.org/E/CN.6/2020/3>, stranici pristupljeno 20. 2. 2020.
- Vuletić, Ljiljana. 2008. Ksenija Atanasijević o etici feminizma, u: Atanasijević, Ksenija. *Etika feminizma*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. 7–19.

Mirjana Dokmanović

KSENIJA ATANASIJEVIC AND THE ROLE OF FEMINISM IN REGENERATION OF SOCIETY

Abstract

The topic of the paper is the concept of feminism developed by Ksenija Atanasijevic, the first recognized major female Serbian philosopher. She considered feminism as a corrective ideology that could contribute to progress in all areas of human relations, as well as to regeneration of a society. In other words, feminism is the thought and practice of human emancipation in general. The paper presents the arguments which served as the foundation of this philosopher's understanding of feminism. Through the prism of perceiving feminism as a corrective ideology, the author provides an overview of contemporary feminist movements. Atanasijevic also believed that progress of a society should be measured by the position of women and

the author implements this assertion in critically considering the level of progress in societies at the global and European level, as well as in the Republic of Serbia. It is shown that the position of woman in a society is a much better indicator of the societal progress than classical economic indicators, as it reveals the level of freedom and equality of all human beings within the community. The author is arguing that ethics, social engagement, courage and concern for the others, which were the fundamentals of the philosophical thought and extra-academic engagement by Ksenija Atanasijević, are also crucial for the regeneration of human and social relations. The aim of the paper is to reassess the actuality of the ideas of this Serbian philosopher, and their possible contribution to contemporary feminism and regeneration of the society.

Keywords: feminism, ecofeminism, feminist economy, feminist movement, ethics, regeneration of society, women's human rights.